

Orcapohár

Ez a kifejezés az Erdélyi magyar szótörténeti tár egyik szócikkében olvasható. A szótár az egyetlen kijegyzésben előforduló, meghatározhatatlan jelentésű adalékokhoz kérdőjelet tesz (SZT. 1: 18), ez van az *orcapohár* esetében is:

orcapohár ’?’ 1585: Anna Aztalos Imrehne vallia ... Mikor fen Alwa(n) ot Innanak egy egy pohar bort Iuta oda tapazto Istua(n) es eöwís Iwek ... Tapazto Istwa(n) penigh le wle a Aztal zegeletire S monda: ha megh Ittatok kurwa lelek Curwanók az gazda borat, Ne Igyatok orcza pohart, hanem Aggyatok ide ket ket penzt | Torday Was Georgy ... vallia, hallam hogy Tapazto Istua(n) Trefakepen igy zola ... Aggyatok penzt hozassunk bort Ne Igiwnk chak orcza pohart [Kv; Tjk¹ IV/1 536–7].

A jegyzőkönyvi szöveg más szócikkbeli részletei a SZT.-ban:

orcapohárt ~ ’?’ 1585: Torday Was Georgy... wallia, hallam hogy Tapazto Istua(n) trefakepen igy zola Az Azzon Nepeknek Hallatok Bestie Curwafi ebagneok Aggyatok penz hozassunk bort Ne igiwnk chak orcza pohart, monda Biro Mihalne, hazuch Abba(n) mert my Nem Izwnk orcza pohart, Monda Istua(n), No Ne hazuttas mert vgian orcza pohart izol [Kv; Tjk IV/1 537]. (SZT. *iszik* 1. ✱)

tréfaképpen de/din glumă; aus Scherz, zum Witz. 1585: Torday Was georgy hwti vta(n) vallia, hallam hogy Tapazto Istua(n) Trefakeppen igy zola Az Azzon Nepeknek [Kv; Tjk IV/1 537].

szegelet, szeglet 1. tárgy sarka/pereme; colțul/marginea unui obiect; Ecke. 1585: Anna Aztalos Imrehne vallia ... My ... Negyen Az twz eleot Wleonk vala, Tapazto Istwa(n) penigh le wle a Aztal zegeletire [Kv; Tjk IV/1 536].

kurvalélek ~. 1585: Anna Aztalos Imrehne vallia ... Tapazto Istwa(n) le wle ... s monda: Ha megh Ittatok kurwa lelek Curwanók az gazda borat ... Aggyatok ide ket ket penzt [Kv; Tjk IV/1 536]. (A II. jelentés alatt; l. még a *kurvanő* szócikkében is.)

Az „*orcza pohar*” szerkezet, illetve összetétel jelentése méltán kapta a szótárban a meghatározatlanság jelzését. Az *orca* ’arc’ jelentésére, előfordulására l. TESz.; Gl.; EWung.; ÚESz.: *arc*. A *pohár* a most említett szótárak alapján ’Becher’-nek értendő (többféle aljelentéssel). A ÉrtSz. *pohár* szócikkében az egyik használati leírás: „*pohár* 2. Ez az az edény a benne levő itallal, kül. borral együtt. → *bujdosó* ~ [stb.] | b. (b) *Az élvezetek, az öröm, a szenvedések pohara* [...]”

Az *orcapohár* kifejezést a SZT. forrásában a vallomástevő Torday Was Georgy szerint Tapazto Istwa(n) tréfából szólította a tűz előtt ülő nőszemélyeket sértő kifejezésekkel (*kurwa lelek Curwanók*), akik mind megitták a gazda borát. Feltehető, hogy ez a tréfásnak szépített durva megszólítású nőknek nem kellett volna vagy nem lett volna szabad (illendő?) *orcapohárt* inniuk. Ezért a *Ne Igyatok orcza pohart* kijelentésben az *orcza* valamiképp erre helyzetre vonatkozhat. Ha ez így van, akkor az ’arc’ alapjelentés nem társítandó az *orchá*-hoz.

¹ A rövidítés föloldása: Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyvei.

A régiségből ismeretes *orcáz* ige, amelynek számos jelentését lehet megtalálni. A CzF. „szemrehányás által valakit megszégyení, pirongat” leírást ad.

A NySz.-ban az *orcáz* egyik használata ’tego, maskiren’ jelentésben található meg (1: 118). A *tego* ’befed, beborít, betakar; elrejt, eltakar, eltitkol, (el)leplez, szépít, fedez, védelmez, oltalmaz’ jelentéslehetőségeket enged meg ebben a szövegdarabban: „Nem tudják, rabsággal *orcázott* hogy kincse, béboritva fekszik alatta belincse (Ben: Rithm. 112. MF).”²

MTsz. *arcáz*, *orcáz* szócikkében ez olvasható: „le-*orcáz*: lepirongat (Székelyföld Kriza)”.

A SzT.-ban is van ide tartozó szócikk: „*orcáz* korhol; a dojeni/mustra; tadeln. 1636: Ezzel^a ortzázza vala az szent Pál-is az keresztyéni név alatt pogányul élő Romaiakat, hogy ő miattok káromlottatik az Pogányok között az Istennek neve [ÖGr Aj. 7.] – ^aDávid és Urias példázatával].”³ – Az ebben megadott ’korhol’ jelentés helyettesíthető a CzF.-értelmezéssel, a *korhol*-hoz a Gl. korábbi adatot idéz a Vatikáni Glosszákból (1290 k.).

Az ÚESz. nem tartalmazza az *orcáz* igét; az *orca* szócikkében szerepel az *arc* is. Az *orca* első adata a Jókai-kódexből ismeretes; a szócikk megemlíti, hogy a szó összetételként már az ősmagyar korban is meglehetett. Az ősmagyar kori -z (gyakorító) igeképző (TNyt. 1: 60) tehát akár már az ősmagyarban hozzáépülhetett az *orcá*-hoz.

Feltételezhető, hogy az *orca pohar* szerkezetben az *orca* az ősm. **orca* megfelelője, vagyis képző nélkül szóalak. Jelentése bizonyára nem ’arc’, hanem az *arcáz*-nak a régiségben kialakult jelentéséhez közel álló névszói entitás.

A szótárakból idézett jelentések halmazából a valamilyen ’titkolózás, szépítés, (el)leplezés, fedezés’ értelmezés jöhet szóba az *orca pohar*-hoz tartozó rövid szöveggörnyezet alapján. Az egyik elmarasztalt asszony tagadja, hogy orcapohárt innának: „Nem Izwnk orca pohart”, ezt a tanú cáfolja: „vgian orca pohart izol”. Ennek alapján úgy vélhető, hogy nem a megszólítások és említések (*kurwa lelek Curwanók; Bestie Curwafi ebagneok*) keresetlensége a fő ok az ügyben, hanem az orcapohárívás. A „Bestie Curwafi ebagneok” titokban, leplezve (**orcázva*) cseleked(het)tek, vagyis ekként itták meg a gazda borát arcátlanul, pléhpfával (vö. ÉrtSz. *pléhpfafa*).

Hivatkozott irodalom

CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. [1–4.] Emich Gusztáv, [5–6.] Athenaeum, [1–5.] Pest, [6.] Budapest, 1862–1874.

ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.

MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.

SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes* 1–14. Főszerk. [1–7.] SZABÓ T. ATTILA, [8–11.] VÁMSZER MÁRTA, [12.] KÓSA FERENC, [13–14.] FAZAKAS EMESE. [1–4.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [5–8.] Akadémiai Kiadó, Budapest, [9–14.] közreadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.

² A rövidítésék föloldása: Beniczki Péter, *Magyar rithmusok*. Kolozsvár, 1670. MF = Mátyás Flórián, *Nyelvtörténeti szótárkisélet*. Pest és Pécs, 1868–1871. (Egyéb rövidítés után arra figyelmeztet, hogy az idézet onnan van átvéve.)

³ A rövidítésék föloldása: Geleji Katona István, *Öreg Graduál*. Gyulafehérvár, 1936. Ajánló sorok. – Van még példa 1657-ből és 1835-ből.

- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. Benkő, Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. + *Register*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- Gl. = *Régi magyar glosszárium*. Szerk. BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND, *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebbi nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1995.
- ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár*. Főszerk. GERSTNER KÁROLY. HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. [Elérhetőség: <https://uesz.nytud.hu>] (2025. 10. 7.)

BÜKY LÁSZLÓ
Szegei Tudományegyetem

Újabb adalékok a *leh(e)* ’lehelet’ főnév kérdésköréhez

Néhány éve a Muravidékről származó adatokat közöltem a *leh* ’lehelet’ főnév vizsgálatához (MOLNÁR 2021). Azóta újabb adalékok birtokába jutottam maribori lektori korból (1988–1993) megismert szlovéniai magyaroktól. Akkor még fiatalok voltak, ma már középkorúak. Íméiben vagy telefonon kerestem meg őket a tőlem köszönetnyilvánításra jogosult Rudas Jutka maribori tanszékvezető segítségével (mivel körülményeim ma már nem teszik lehetővé a terepen való személyes jelenlétemet). Azzal a kérdéssel fordultam hozzájuk, hogy ismerik-e a *leh* szót vagy valamilyen változatát, alakját.

Először is az előbb említett írásom egyik lektorának, KISS JENŐNEK javaslatára a szóban forgó kifejezés könyvnyelvi jellegű szereplésének eshetőségét próbáltam megfigyelni. Ezért az iránt érdeklődtem, hogy a mai szlovéniai magyar szépírók műveiben netalán fellelhető-e a *leh*. Varga Józsefnek korábbi cikkem által említett verseiben való jelentkezéseim kívül azonban nem talákoztam vele. Megerősített ebben Zadravec Szekeres Ilona, dobronaki származású, Göntérházán 34 éve tanító, előadó-művészettel is foglalkozó volt maribori tanítványom, aki a két mai, göntérházi születésű költő, Bence Lajos és Zágorec-Csuka Judit lírájában sem bukkan rá. Sem ő maga, sem Dancs Anna göntérházi illetőségű művelődési szakember, sem ifj. Varga József, a költő, tanár Varga József fia nem ismeri az adott szót.

Ellenben Rudas Jutkától, a Hosszúfaluból származó és Lázár Lenkétől, a csentei származású, Lendván tanító volt maribori tanítványaimtól feltűnő adatot kaptam. Ők ismerik és alkalmanként, informális nyelvi környezetben ma is használják a *leh* hosszabb, *lehe* alakját (vö. a *méh–méhe* kettősséggel). Mondatba helyezve is közölték egyik előfordulását: „Büdös a *lehije*.” Sőt jelezték nyelvjárási és köznyelviesített kiejtésű birtokos személyjeles paradigmáját is: E/1. *lehim/lehim*; E/2. *lehid/lehid*; E/3. *lehije/lehije*; T/1. *lehink/lehink*; T/2. *lehitök/lehitök*; T/3. *lehijik/lehijük*. Ebbéli ismereteik a rokonságtól származnak; Rudas Jutka esetében visszanyúlnak az 1906-ban született dédnagymamájához, Lázár Lenke esetében az 1911-ben és 1920-ban született nagyszüleihez. Ugyanakkor